

ὁποῦ βάνεται διὰ κεφάλαιον τοῦ χρέους, ἂν δὲν συμφωνηθῇ καὶ διὰ τὸ διάφορον τοῦ χρέους καὶ διὰ τὰ ἔξοδα ὁποῦ ἀκολουθήσουν εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ ἁμανετίου, ὅλα ἐννοοῦνται καὶ εἰς τὴν πώλησιν τοῦ ἁμανετίου, λογαριάζονται καὶ λαμβάνονται ἀπὸ τὸν δανειστήν». Αὐτόθι, εὐθὺς κατωτέρω, γράφει ὁ κ. Π. ὅτι δὲν περιέλαβεν ὁ Θεόφιλος διάταξιν περὶ ἐκποιήσεως τοῦ ἐνεχύρου· ἐν τούτοις ἐν τοῖς χφ. (ΚΤ' § 14) ρητῶς ὀρίζεται, ὅτι «πωλεῖται τὸ ἁμανέτι», παρερχομένης ἀπράκτου διετίας. Ἀπλῶς οἱ δὴθεν ἐκδότης τοῦ 1887 παρέλειψαν τὰ ἐδάφια ταῦτα! Ἐὰν δὲν ἀπατῶμαι, ἔξ ὅλων τῶν συγχρόνων συγγραφέων, οἵτινες προσφεύγουν εἰς τὸ «Νομικόν» τοῦ Θεοφίλου Καμπανίας, μόνον ὁ Γ. Μ. Βαλάσης, ἐν τῇ μελέτῃ του: Τινὰ περὶ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας κατὰ τὸ Δίκαιον τοῦ μετὰ τὴν ἄλωσιν Ἑλληνισμοῦ (Τόμος Ἀρμενοπούλου, σ. 529 ἐπ.) ἐχρησιμοποίησε τὸ χφ. 99 τῆς Δημ. Βιβλιοθήκης Κοζάνης. Ὅλοι οἱ ἄλλοι, προσφεύγοντες εἰς τὴν δὴθεν ἐκδοσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, φρυσικὸν εἶναι νὰ παρασύρωνται εἰς ἐσφαλμένα συμπεράσματα. Ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι εἰς αὐτοὺς εὐκολον νὰ συμβουλευῶνται ἐν ἑκ τῶν σωζομένων χφ. τοῦ «Νομικοῦ» (Ἑθνικῆς χφ. 2120, 2385, Δημητσάνης 96, Κοζάνης 99) θὰ ἦτο ἀσφαλέστερον ν' ἀγνοήσουν, ἀπλούστατα, τὴν ἐκδοσιν Κωνσταντινουπόλεως· τοῦτο δέ, μέχρις οὗ εὐδοκήσῃ ἐν ἑκ τῶν Ἰδρυμάτων, τὰ ὁποῖα ἀνέφερον ἐν ἀρχῇ, ν' ἀναλάβῃ τὴν δαπάνην τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ γνησίου «Νομικοῦ» τοῦ Θεοφίλου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ

Ν. Κ. Μουτσοπούλου, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας, ἐν Ἀθήναις 1956, σσ. ιε' + 238.

Ἡμεῖς προσωπικῶς καλύτερον παντὸς ἄλλου γνωρίζομεν πόσον ἐμόχθησε διὰ νὰ συγκεντρώσῃ τὸ ἐγκατεσπαρμένον ὕλικόν τῆς παρούσης μελέτης ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς, περιερχόμενος ὀρεινούς, δυσπροσίτους καὶ πολλάκις ἐπικινδύνους τόπους τῆς ἐπαρχίας Γορτυνίας. Ἀκολουθῶς ἐργασθεὶς μ' ἐπιμονήν, ἀγάπην, ἐνθουσιασμόν καὶ εὐσυνειδησίαν, παρουσίασεν ἔργον ἀξιόλογον, διὰ τοῦ ὁποίου πολλὰ προσφέρων εἰς τὴν ἐπιστήμην δικαίως ἐκέρδισε τὸν ἐπιστημονικὸν τίτλον τοῦ διδάκτορος μηχανικοῦ τοῦ Ἑθν. Μ. Πολυτεχνείου.

Ἡ κατάταξις τῆς ὕλης ἐγίνε κατ' ἀρχιτεκτονικοὺς τύπους, εἰς βάρος βεβαίως τῆς γεωγραφικῆς ἐνότητος, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως. Προτάσσεται βιβλιογραφία (σ. θ' - ιε'), βραχεῖα εἰσαγωγή μετὰ προλόγου (σ. 1 - 6) καὶ 8 κύρια κεφάλαια, μετ' ἐπισημειώσεως διὰ τὴν ψυχολογίαν

τοῦ τοπίου. Τὰ κύρια κεφάλαια τοῦ βιβλίου ἀναφέρονται εἰς τὰ δύο ἐν ἐρε-
πίοις σωζόμενα παλαιοχριστιανικά κτίσματα τῆς Βάναινας, παρὰ τὴν ἀρχαίαν
Θέλπουσαν (σ. 6 - 14), χρονολογούμενα ὑπὸ τοῦ σ. εἰς τὸν ε' - ζ' αἰῶνα,
εἰς τὰ μνημεῖα τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ κατὰ χρονολογικὴν ἐξέλιξιν τοῦ
τύπου μέχρι τῆς ἐκφυλίσεως αὐτοῦ (σ. 19 - 111), τοῦ ὀκταγωνικοῦ τύπου (σ.
111 - 119), τῆς μονοκλίτου καμαρωτῆς Βασιλικῆς (σ. 119 - 148), τῆς μετὰ
τρούλλου (σ. 148 - 158), τῆς τρικλίτου (σ. 158 - 162), τῶν σταυρεπιστέγων
ναῶν (σ. 162 - 169) καὶ εἰς τὰς σκῆτας καὶ μοναστήρια (σ. 169 - 231).
Πλήθος σχεδίων, σκαριφήματα, κατόψεις, τομαί, φωτογραφίαι τοιχογρα-
φῶν, ἐπιγραφῶν, χαραγμάτων κλπ. συνοδεύουν τὰ κείμενα, ἄφθονοι δὲ
ἱστορικαὶ εἰδήσεις ἐκ πρώτης ἢ δευτέρας χειρὸς συμπληρῶνουν τὴν περιγρα-
φὴν τῶν κειμένων, οὕτως ὥστε ἡ μελέτη νὰ εὐρύνεται πέραν τοῦ τίτλου
αὐτῆς καὶ τῆς εἰδικότητος τοῦ σ. Ἡ λεπτομερὴς περιγραφή τῶν κτισμάτων
ἢ ὀξεία παρατηρητικότης, ἡ μεθοδικὴ κατὰταξις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τύπων
καὶ τὰ ἐν γένει ἐφόδια τοῦ σ. εἶναι τόσον ἱκανοποιητικοὶ τίτλοι δι' αὐτόν,
ὥστε θὰ ἐλέγομεν ὅτι τὰ λοιπά, πὺ φιλοδοξεῖ νὰ προσφέρῃ, ἀποβαίνουν
φόρτος περιττὸς διὰ τὸ βιβλίον, ἀμφιβόλου δ' ἀξίας δάφναι διὰ τὸν σ. Διότι
ἐκεῖνο πὺ θὰ ἐπιζήσῃ ἀπὸ τὸ ἔργον του εἶναι τὸ ἀρχιτεκτονικὸν μέρος,
δὲν εἶναι ἡ λύσις προβλημάτων ἱστορικῶν ἢ φιλολογικῶν.

Ἐπομένως θὰ ἠθέλαμεν ἔργον τῆς εἰδικότητος τοῦ ἀρχιτέκτονος, ὅχι
ἱστορικόν. Ἰσως ὅχι μόνον τὰ ἱστορικὰ τεμάχια παρεῖλκον, ἀλλὰ καὶ ἡ
ἐπανεκδοσις τῶν γνωστῶν ἐπιγραφῶν ἐπερίτευνεν, ἀφοῦ μάλιστα αὗται ἀπο-
τελοῦν ὀλισθηρὸν ἔδαφος δι' αὐτόν. Οὕτως, ἡ ἐπανεκδοσις τῆς ἐπιγραφῆς
τῆς γεφύρας τῆς Καρυταίνης δὲν ἔγινεν ἀνευ σφαλμάτων. Ἐπίσης ἡ ἐπι-
γραφή τοῦ ἡρειπωμένου ἐκκλησιδίου τοῦ Ταξιάρχου Μιχαὴλ παρὰ τὴν μονὴν
Προδρόμου, ἐκδεδομένη ἄλλως τε ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Δ. Ζακυθινοῦ, περιέ-
χει σημαντικὰς διαφορὰς καὶ ἀστήρικτον χρονολογίαν, ζϞ[Δ] = 6904 ἥτοι
ἀπὸ Χριστοῦ 1396. Πρόκειται μᾶλλον περὶ ἔτους κοσμογονίας, ζϞ[Δ]ς' =
6936, ἥτοι σωτηρίου 1428, πὺ συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὰ ἔτη κατὰ τὰ ὁποῖα
δεσπότης τοῦ Μυστρά διετέλει Θεόδωρος Β' ὁ Παλαιολόγος (1407 - 1443),
ἀλλὰ καὶ εἶχε λάβει σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ κόμητος τοῦ Ἰταλικοῦ
Rimini Μαλατέστα Κλεόπαν, τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν ἐνηλικίωσιν αὐτοῦ, ἥτοι
τὸ 1419. Γνωστοῦ ὄντος, ὅτι ἡ Κλεόπα ἀπέθανε περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους
1433, ἀναφέρεται δ' ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μετὰ τοῦ Θεοδώρου κατὰ τὴν ἡμετέ-
ραν ἀνάγνωσιν, εὐχερῶς δύναται νὰ συμπληρωθῇ τὸ γράμμα τῶν δεκάδων
εἰς Λ, οὕτως ὥστε τὸ ἔτος 1428, πὺ προκύπτει, νὰ εὐρίσκειται μετὰ τὸ 1419
καὶ πρὸ τοῦ 1433 καὶ μόνον αὐτό.

Τὸ παράδειγμα ἀναφέρομεν ἀκριβῶς διὰ νὰ δείξωμεν πόσον δύσκολα
προβλήματα παρέχουν τὰ φιλολογικὰ θέματα εἰς τοὺς μὴ εἰδικούς. Καὶ ἔχον-
τες πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι οὐδόλως μειώνεται ἡ ἀξία τοῦ ὑπὸ κρίσιν βιβλίου,

πὺν εἶναι ἕνας ἀληθινὸς ἄθλος, θὰ σημειώσωμεν καὶ ἄλλα τινὰ τοῦ σ. ἀβλεπτήματα ἐπουσιώδη, ἀλλ' ἀναγόμενα εἰς ξένας ἀρμοδιότητος, ἵνα ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὰς περαιτέρω μελέτας του, διότι ἐκ τῆς φιλοπονίας του καὶ τῆς ἀγάπης του πρὸς τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα πολλὰ ἀναμένομεν. Ἐν πρώτοις εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ σ., ἀλλ' οὐχ ἥτιον καὶ τῶν κριτῶν αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν τὰ διὰ προσθέτου πίνακος, ἐκ τῶν ὑστέρων τυπωθέντος καὶ διανεμηθέντος, ἐπανορθούμενα σφάλματα. Συνήθως διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐπανορθώνονται παροράματα τυπογραφικά, ὅχι σοβαρὰ σφάλματα, οἷον ἔτος, ΑΧΣΤΑ' = 1661 ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ, ΑΧΨΑ' = 1691. Σφάλμα παρόμοιον τρις ἐπαναλαμβάνεται καὶ ὑποδεικνύεται δι' ὑποσημειώσεως ἢ ἀποκατάστασις τοῦ ὀρθοῦ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Ζάχου (σ. 73 - 74, 82, 90)!

Τὸ παλαιὸν καθολικὸν τῆς μονῆς Φιλοσόφου καὶ τὰ μνημεῖα τῆς Στεμνίτης περιγράφονται καὶ ἀπεικονίζονται πρὸ τῆς ἐκτελέσεως τῶν μερίμνη τοῦ Ὑπ. Παιδείας γενομένων στερεωτικῶν ἐργασιῶν κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 1956. Ἡδη σήμερον παρουσιάζουν ἄλλην ὄψιν καὶ παρουσιάζουν τὸ βιβλίον μὴ ἐνημερωμένον, καίτοι οὐχὶ ἔξ ὑπαιτιότητος τοῦ σ. Ὡς πρὸς τὸ καθολικὸν τῆς Χρυσοπηγῆς Στεμνίτης, συμφωνοῦμεν μὲν μὲ τὴν ἀποψιν τοῦ μακαρίτου Ζάχου, ὅτι ἡ τοιχοποιία του εἶναι δηλωτικὴ τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων, δὲν συμφωνοῦμεν ὅμως μὲ τὸν σ. (σ. 46), ὅτι ἡ τοιχοποιία δικαιολογεῖ τὴν παράδοσιν, καθ' ἣν τοῦτο ἰδρύθη δέκα ἔτη πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς ΚΠόλεως, ἦτο τὸ 1443. Κατὰ τινὰ τρόπον ἐθίξαμεν ἄλλοτε τὸ θέμα τῆς παραχαράξεως τῆς ὑπαρχούσης ἐπιγραφῆς. Νομίζομεν, συμφωνοῦντος καὶ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ ἀρχαίων μνημείων παρὰ τῇ διευθύνσει ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπ. Παιδείας ἀρχιτέκτονος κ. Ε. Στίκα, ὅτι ἐκ τῆς τοιχοποιίας του τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς ταύτης δὲν δύναται νὰ εἶναι παλαιότερον τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, καίτοι εἶναι αἴτη λίαν ἐπιμελὴς διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, μαρτυροῦσα οἰκονομικὴν ἀκμὴν τῆς κόμης, ἀποδεικνυμένην ἱστορικῶς. Ἡ τοιχογράφησις τοῦ ἰδίου καθολικοῦ ἐγένετο πιθανῶς κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα (σ. 46), πάντως κατὰ τὰ τέλη αὐτοῦ, ἂν μὴ καὶ ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου, καθ' ἡμᾶς. Ὅχι ὅμως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συλλογισμῶν τοῦ σ., καθ' ὃν ἀποκλείεται ἡ τοιχογράφησις ἐντὸς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἐκ τοῦ λόγου ὅτι μεταξὺ τῶν ἑτῶν 1705 - 1715 εὗρισκοντο εἰς Γορτυνίαν οἱ Κρητες τοιχογράφοι Πεδιωταί, ἐργασθέντες εἰς ναὸν τῆς Στεμνίτης, καὶ κατὰ τὸν σ. θὰ ἔπρεπε ν' ἀπευθυνθοῦν πρὸς αὐτοὺς οἱ Στεμνιτισῶται διὰ τὴν Χρυσοπηγὴν. Ἐπομένως, ἀφοῦ αἱ τοιχογραφίαι δὲν εἶναι ἔργα τῶν Πεδιωτῶν, δὲν εἶναι τοῦ ΙΗ' αἰῶνος!

Ὁ ναὸς τοῦ κάστρου τῆς Καρυταίνης συνδέεται μὲ τὸν Θ. Κολοκοτρῶνην, δὲν εἶναι ὅμως ἡ Ἀγία Μονὴ ποὺ ἀνεκαίνισεν ὁ Κολοκοτρῶνης (σελ. 84, ὑποσ. 2). Αὕτη κεῖται παρὰ τὸ χωρίον Μερζὲ τῆς Μεγαλόπολεως (Τ. Γριτσόπουλος, ΕΕΒΣ, ΚΔ', 1954, σ. 762).

Ὡς πρὸς τοὺς ναοὺς τῆς Στεμνίτης ὁ σ. (σ. 130-133) δὲν ἀντελήφθη μίαν σημαντικὴν παραδρομὴν τοῦ Ζάχου, ποὺ περιγράφων μετὰ θαυμασμοῦ τὰς τοιχογραφίας τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ προσγράφει αὐτὰς εἰς τὸν ναὸν τῆς Μπαφόρας. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ὅλως διαφορετικῆς τεχνοτροπίας τοιχογραφιῶν τῶν ἄλλων τῆς κώμης ταύτης ναῶν (σ. 134-136) παραλείπει νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν λόγον καὶ διαγράψῃ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς τέχνης. Μᾶλλον συντόμως ἀσχολεῖται καὶ περὶ τῶν ναῶν τοῦ μικροῦ Ζυγοβιστίου, ἀναφέρει ὅμως (σ. 99) περὶ τοῦ χωρίου, ὅτι ἤρχιζε νὰ κτίζεται ἀρχομένου τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ὑπὸ οἰκογενειῶν ἐλθουσῶν ἐξ Αἰμυναλῶν!

Τὰ περὶ τῆς μονῆς Προδροῦμου, πενιχρὰ κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν, δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι διαφορετικὰ χωρὶς λεπτομερῆ ἐξέτασιν κυρίως ἱστορικῶν καὶ τοπογραφικῶν δεδομένων. Παρατρέχει ὁ σ. (σελ. 187) τὸ ἡρειπωμένον ἐκκλησίδιον τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ τὴν προτέραν ἱστορικὴν θέσιν τοῦ Ἀτσιχώλου, ποὺ ἦτο κτίσμα βυζαντινόν, εἶχε πιθανῶς καθολικὸν τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου καὶ θέσιν πλησίον τοῦ Λουσίου ποταμοῦ, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Ἀλλὰ τοιαῦται ἔρουναι ἐκφεύγουν τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ σ. καὶ δὲν θὰ εἴχαμεν τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενον μελέτης αὐτοῦ, ἀρκεῖ ν' ἀπέφυγεν ἐντελῶς τὴν ἀνακίνησιν φιλολογικῶν θεμάτων.

Ἄλλ' εἵπομεν τὰ ψιλλολογήματα ταῦτα δὲν ἠμποροῦν νὰ κλονίσουν τὴν ἀξίαν τοῦ σπουδαίου ἔργου. Χαίρομεν διὰ τὴν ἐκδοσιν καὶ θὰ ἐθεωρούσαμεν αὐτὴν περισσότερον ἀκαδημαϊκὴν, ἂν ὥς διδακτορικὴ μάλιστα εἶχε περιορισθῇ αὐστηρῶς εἰς τὸ ἥμισυ, ἀπηλλαγμένη τῆς προσπαθείας νὰ κωδικοποιήσῃ τρόπον τινὰ τὰς γνώσεις ἐπὶ τῶν γορτυνιακῶν πραγμάτων. Ὡς πρὸς τὴν ἀπόπειραν καταρτίσεως πίνακος ἀναλογιῶν διὰ μαθηματικῶν τύπων, διὰ τὰς ἀριθμητικὰς τιμὰς, τὰς ἀναλογίας κλπ., ἐπειδὴ προεκάλεσαν ἀντιρροήσεις (Δ. Ι. Πάλλας «Θεολογία», ΚΗ', 1957, 479-481), ἐπέχομεν νὰ σχηματίσωμεν γνώμην, ὥς μὴ εἰδικοί, παρατηροῦμεν ὅμως ὅτι τὰ προσκομιζόμενα ἐπιχειρήματα δὲν εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως ἄνευ ἀξίας.

ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

Κ. Ἀ. Ἀλεξανδρῆ, νανάρχου ἐ.ἀ., *Ἡ θαλασσία δύναμις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας*, Ἀθῆναι 1957, σελ. 526 (ἐκδ. Ἱστορικῆς Ὑπηρεσίας Β.Ν.).

Ὁ κ. Ἀλεξανδρῆς ἀνήκει εἰς τοὺς ὀλίγους ἐκείνους ἄνδρας τοῦ νεωτέρου ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ, οἱ ὅποιοι ἐνδιεφέρθησαν διὰ τὴν μελέ-